

μοδιότητα του δυτικοκεντρικού μοντέλου, ακόμα και για την «ενδιάμεση» Ελλάδα, είναι δεδομένη. Ο ρόλος του Αγγλικού Τμήματος θα μπορούσε να είναι αυτός του διαμεσολαβητή ανάμεσα στους κόσμους, την έδρα λειτουργίας του και το γνωστικό του αντικείμενο, που έχουν πολλά κοινά αλλά και διαφορετικά στοιχεία, και να προσπαθεί να δει και αντίστροφα τα ευρω-αμερικανικά πράγματα με ελληνικά μάτια, γνωρίζοντας καλύτερα την εκεί πραγματικότητα. Ορισμένα μελέτηματα αυτού του τόμου επιχειρούν μια τέτοια σύνθετη ματιά. Και αυτό θα ήταν και η ουσιαστικότερη αποστολή ενός ξενόγλωσσου τμήματος σε ελληνικό πανεπιστήμιο: να επιχειρεί τη σύνθεση, όχι να περιοριστεί στη μεταφορά του ευρωκεντρικού και αμερικανοκεντρικού «κανόνα».

Συγχαρητήρια και για την άφογη εμφάνιση και τυπογραφική επιμέλεια του ογκώδους τόμου. Το πρόβλημα άλλωστε του «μελοδράματος», του «μελοδραματικού», του «μελοδραματισμού» και του «μελό» θα μας ξανααπασχολήσει. Είναι καθημερινό ψωμί. Μέρους του υλικού, που αφορά το ιστορικό και θεατρικό «μελόδραμα», είναι χρήσιμο και για την ιστορία του νεοελληνικού θεάτρου.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

ΕΥΑΝΘΙΑ Ε. ΣΤΙΒΑΝΑΚΗ,

Θεατρική ζωή, κίνηση και δραστηριότητα στην Πάτρα από το 1828 έως το 1900,

Πάτρα, εκδόσεις «Περί τεχνών» 2001, σελ. 541, 16 πίν., ταμπέλες, σκίτσα.

ISBN 960-86814-4-8.

Η μονογραφία προέρχεται από διδακτορική διατριβή, που εγκρίθηκε από το Τμήμα Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1997. Πρόκειται για συγχροτημένη ιστορική εργασία με εντυπωσιακή έκταση (541 σελ. και 1404 υποσημειώσεις), βασισμένη σε πρωτογενές ερευνητικό υλικό, η οποία προάγει την ιστορία του νεοελληνικού θεάτρου σ' ένα σοβαρό κεφάλαιο στο βαθμό, όπου η Πάτρα κατά το 19^ο αιώνα ήταν σημαντικό κέντρο πολιτισμού και το λιμάνι της θεωρούσαν «πύλη προς τη Δύση». Η εργασία μαρτυρεί ερευνητικό ζήλο και φιλοπονία, την ικανότητα κριτικής αξιοποίησης των πηγών, αξιοπρόσεκτο ταλέντο σύνθεσης και παρουσίασης του πληροφοριακού υλικού, καθώς και την ικανότητα γενικής διάγνωσης πολιτικών και οικονομικών καταστάσεων στη σύνδεσή τους με πολιτισμικά και θεατρικά φαινόμενα. Οι πηγές της υπήρξαν κυρίως ο ημερήσιος και περιοδικός Τύπος της πόλης των Πατρών (ιδιαίτερα πολυάριθμος και σχετικά υψηλής ποιότητας), οι λίγες ιστορικές μονογραφίες που υπάρχουν καθώς και, κυρίως για τις πρώτες φάσεις, ανέκδοτο υλικό από οικογενειακά αρχεία και ταξιδιωτικά κείμενα. Στον τομέα του Λυρικού θεάτρου ελέγχει και ορισμένα δεδομένα και συμπεράσματα της μονογραφίας του Ν. Μπακουνάκη, *Το φάντασμα της Νόρμα - η υποδοχή του μελοδράματος στον Ελληνικό χώρο το 19^ο αιώνα*. Αθήνα 1988. Παρά την αυστηρή δόμηση στην παράθεση του υλικού, η παρουσίασή του γίνεται με τρόπο αρκετά γοητευτικό, χρησιμοποιώντας πέρα από τα συστηματικά (χρονολογικά και ειδολογικά) κεφάλαια μικρά υποκεφάλαια, καθώς χρησιμοποιούνται τίτλοι από τον ίδιο τον Τύπο που δίνουν επίσης με τα παραθέματά τους το «κλίμα» της εποχής (ακόμα και γλωσσικά), ή επιδίδονται και σε μικρές παρεκβάσεις σε περιπτώσεις, όπου

κρίνεται πως το θέμα είναι άξιο λόγου και πέρα από την αυστηρή συστηματική της ταξινόμησης του υλικού· κατ' αυτόν τον τρόπο η εκτενής μονογραφία διαβάζεται αρκετά ευχάριστα, δεν διακρίνεται μόνο ως εγχειρίδιο αλλά και ως ανάγνωσμα (η «ιστορία» ως αφήγησι, συγγραφική ικανότητα της μελετήτριας). Η μονογραφία διαθέτει στο τέλος αναλυτικούς πίνακες, που ξεκλειδώνουν το θησαυρό των πληροφοριών και εντάσσουν τα φαινόμενα σε γενικότερα ιστορικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα σε τοπική και εθνική κλίμακα.

Ο κύριος κορμός της εργασίας αποτελείται από δύο κεφάλαια: «Περίοδος Α': προδρομική (1828-1870)» (σσ. 29-94), και «Περίοδος Β': Η ακμή (1870-1904)» (σσ. 95-381), που φτάνει ως το 1900, και ένα κεφάλαιο επιλογικό «Προς μια άλλη εποχή: 1900-1904» (σσ. 382 εξ.), που περιγράφει την παρακμή λόγω της σταφιδικής κρίσης, που σημασιοδοτεί την επαρχιοποίηση της πόλης στη σημερινή της μορφή. Υπάρχει και επίλογος (σσ. 385 εξ.), οι σημειώσεις (σσ. 389-502) και πίνακες Α', που εντάσσουν τα γενικά θεατρικά φαινόμενα της πόλης στον κοινωνικό περίγυρο, στα τοπικά γεγονότα και στα εθνικά ιστορικά δεδομένα, σε ξεχωριστές στήλες (σσ. 503 εξ.), και πίνακες Β' που αναλύουν τη θεατρική κίνηση χρονολογικά κατά θεατρικούς χώρους, - λυρικό θέατρο, ελληνικοί θίασοι, ερασιτεχνικό-σχολικό θέατρο, λαϊκά θεάματα, θέατρο στον Τύπο και θεατρικές εκδόσεις (σσ. 517 εξ.), και βιβλιογραφία (σσ. 533 εξ.), με την αναφορά των εφημερίδων που χρησιμοποιήθηκαν, των περιοδικών, των αρχείων που μελετήθηκαν, και τη βιβλιογραφία βοηθημάτων. Η ανάλυση και παρουσίαση του υλικού, μέσα στα δύο κεντρικά κεφάλαια, γίνεται κατά δεκαετίες σε χρονολογική σειρά, και με τρόπο επικεντρωτικό: ξεκινώντας με μια γενική εισαγωγή στα ιστορικά και πολιτικά, ύστερα τα πολιτισμικά εν γένει, καταλήγει στα διάφορα θεατρικά είδη: λυρική σκηνή και ιταλικό μελόδραμα, ελληνικό θέατρο, ερασιτεχνικό θέατρο, λαϊκά θεάματα και ακόμα και εορταστικές εκδηλώσεις παραστατικού χαρακτήρα, αλλά και κεφάλαια «έμμεσα», όπως η χρήση θεατρικών πραγμάτων και όρων και γνώσεων στη γλώσσα του Τύπου, που αντικαθρεφτίζει τη θέση του θεάτρου στη συνείδηση του πληθυσμού της πόλης, τη θεατρική κριτική, τις θεατρικές εκδόσεις στην Πάτρα κτλ. Κατ' αυτόν τον τρόπο δίνεται ένα πανόραμα πολιτισμικής δραστηριότητας της πόλεως και εντάσσεται η θεατρική κίνηση στα ευρύτερα συμφραζόμενα της ζωής της. Επειδή ο «Φορολογούμενος», αλλά και άλλες εφημερίδες των Πατρών έχουν ένα ασυνήθιστα υψηλό επίπεδο και μορφωμένους συντάκτες με κριτικές ικανότητες, οι πληροφορίες, π.χ. για το υποκριτικό ύφος των περισσότερων ηθοποιών ή για το ρεπερτόριο, όπου κυριαρχεί το περιπετειώδες και μυθιστορηματικό δράμα ξένης προέλευσης, είναι συχνά αξιόλογες και αξιοπρόσεκτες σε πανελλήνια κλίμακα (βλ. Β. Πούγγου, Το θέατρο στην ελληνική επαρχία: μία επισήμανση. Στον τόμο: *Το θέατρο στην Ελλάδα. Μορφολογικές επισημάνσεις*. Αθήνα 1992, σσ. 331-371 ιδίως σσ. 359 εξ.): γι' αυτό η εκτενής παράθεση αποσπασμάτων στις υποσημειώσεις ή και στο κύριο κείμενο δικαιολογείται απόλυτα. Το υλικό παρουσιάζεται σε μικρά κεφάλαια με χαρακτηριστικούς συχνά τίτλους, που δίνουν με σχεδόν «σκηνοθετικό» και κλιμακωτικό πνεύμα, εκτός από τα hard facts της πληροφόρησης, και το «κλίμα» της εποχής μέσα από νόστιμα δείγματα του δημοσιογραφικού λόγου. Κατ' αυτόν τον τρόπο η μονότονη παράθεση του πληροφοριακού υλικού αμβλύνεται και η μονογραφία διαβάζεται, όπως σημειώθηκε, αρκετά ευχάριστα. Σε σημεία, όπου η υποψήφια το θεωρεί σκόπιμο, παραθέτει και βιογραφικά στοιχεία σημαντικών προσωπικοτήτων για την πολιτιστική και ειδικά θεατρική ζωή της πόλης (κατά τα άλλα άγνωστων) ή παραθέτει θεματογραφικές αναλύσεις δραματικών έργων, που έχουν γραφεί ή και παρασταθεί στην πόλη από το ερασιτεχνικό ή επαγγελματικό θέατρο. Η εργασία δεν απομακρύνεται πολύ από το υλικό και δεν παρακολουθεί τα διάφορα φαινόμενα διαχρονικά ή συγκριτικά έξω από την Πάτρα: η επιλογή αυτή επιβάλλεται από τον όγκο του υλικού που έπρεπε να «δαμάσει» η μελετήτρια.

Μετά από την Εισαγωγή (σ.19 εξ.) ακολουθεί ένα προλογικό κεφάλαιο «Περί της δομής της παρούσας εργασίας» (σ. 23 εξ.), όπου συζητούνται και δικαιολογούνται οι μεθοδολογικές επιλογές και το χρονολογικό πλαίσιο: «Ο 19^{ος} αιώνας αποτελεί την εξέχουσα χρονική περίοδο στη νεότερη ιστορία της Πάτρας. Την εποχή αυτή η πόλη αναπτύσσεται πολύπλευρα με μοχλούς α) τη γεωγραφική της θέση στην συγκεκριμένη ιστορική εποχή και β) την οικονομική και κοινωνική της ευρωστία, η οποία απορρέει κατά κύριο λόγο από την καλλιτεχνική εμπειρία της “πολυθελήτρου νύμφης”, της “Μαυρομάτας Κίρκης”, της κορινθιακής σταφίδας. / Η οριακή αυτή ευρωστία της Πάτρας, η οποία την ανέδειξε σε σημαντικότατο αστικό κέντρο πανελληνίου κύρους και ρόλου, ενείχε ταυτόχρονα και τα σπέρματα της μελλοντικής κάμψης της: Συνδεδεμένη η οικονομία και η κοινωνία της Πάτρας με το ευμετάβλητο πεπρωμένο του προϊόντος που την ανέδειξε, επρόκειτο να το ακολουθήσει και στις αλληπάλληλες και αδιέξοδες κρίσεις του. Η ανιούσα πορεία της πόλης αναστρέφεται οριστικά, την τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα. Από τότε η Πάτρα αρχίζει να μετέχει αργά μεν αλλά αναπόδραστα στην κοινή μοίρα των πόλεων της ελληνικής επαρχίας στα πλαίσια ενός κράτους, το οποίο αν και μεγάλωνε σε έκταση, συγκέντρωνε πλέον τους πρωταγωνιστικούς ρόλους, στην πρωτεύουσά του» (σ. 23). Εξηγείται η ανάγκη του διαχωρισμού της ύλης σε δύο βασικά κεφάλαια, της προδρομικής περιόδου (1828-1870) και της περιόδου της ακμής (1870-1900) με τομή την ανέγερση του «Απόλλωνα» (1872) και δικαιολογείται η αναλυτική παρουσίαση του υλικού με βάση δύο συνιστώσες, μια κάθετη-χρονολογική και μια οριζόντια-ειδολογική: α) στα δύο κεφάλαια οι πληροφορίες ομαδοποιούνται κατά δεκαετίες (με εισαγωγές και συμπεράσματα) και η ύλη παρατίθεται με χρονολογική σειρά των saisons, β) στα υποκεφάλαια των δεκαετιών οι πληροφορίες χωρίζονται και συστηματοποιούνται με ειδολογικά κριτήρια ως εξής: α) Λυρικό Θέατρο, β) Ελληνικό θέατρο, γ) Ερασιτεχνικό θέατρο, δ) Θεατρικοί χώροι, ε) Θεατρικές εκδόσεις, στ) Καραγκιόζης, ζ) Ωδικά καφενεία: καφέ σαντάν - καφέ αμάν, η) Λαϊκά θεάματα: ιπποδρόμια, πανοράματα, ταχυδακτυλουργοί, ακροβάτες κ. ά., θ) Το θέατρο στη γλώσσα του Τύπου, ι) Απόκριες, εορτές, πανηγύρεις, υποδοχές. «Είναι φανερό, ότι δεν παύονται προς μελέτη και επεξεργασία και τα δέκα παραπάνω θέματα σε όλες τις δεκαετίες, ούτε υπάρχουν πάντοτε τόσα στοιχεία ώστε να τα καθιστούν ισόποσα ανά δεκαετία. Μερικές φορές κάποιο ή κάποια από τα θέματα αποτελεί ιδιαίτερο θέμα αιχμής του χρονικού αυτού διαστήματος, οπότε εκτίθεται ιδιαίτερα και ερευνάται ανάλογα. Οι επί τους θεματικές αυτές ενότητες αναλύονται σε ιδιαίτερες παραγράφους, συνήθως υποτιτλισμένες. Η ξεχωριστή αναφορά σε κάθε δεκαετία καταλήγει σε συγκεκριμένα συμπεράσματα» (σ. 25).

Έτσι το πρώτο κεφάλαιο ξεκινάει με μια Εισαγωγή (σ. 29 εξ. για τη μετεπαναστατική ιστορία της Πάτρας, η οποία συμπεριλαμβάνει τα υποκεφ. «Κοινωνία» (σ. 30 εξ., περιγραφή των τάξεων: αστοί, ξένοι, αυτόχθονες), «Πολιτισμός» (σ. 32 εξ., με τις παραγράφους: τα ενδύματα, οι γιορτές και οι επέτειοι, ο Τύπος, οι διανοούμενοι: Αντώνιος Καλαμογιάδης, Ανδρέας Ρηγόπουλος, Παναγιώτης Συνοδινός κτλ.), «Τέχνες» και «Θέατρο» (σ. 36). Τα κεντρικά κεφάλαια διακρίνονται χρονολογικά: Κεφ. Α' «Μετά την απελευθέρωση» (σ. 37 εξ., 1828-1830, περιγραφές του Ζ. Μανζάρ, μουσική, χορός, ευρωπαϊκός χορός κτλ., πρώτη θεατρική είδηση το 1829, σύγκρουση Δύσης και Ανατολής στον πολιτισμό). Κεφ. Β' «Η δεκαετία 1830-1840» (σ. 43 εξ.): Εισαγωγικά (όψη της πόλης, ενδυμασία, ιδιωτικός χορός κτλ.). Κεφ. Γ' «Η δεκαετία: 1840-1850» (σ. 45 εξ.): Εισαγωγικά, αισθητική της πόλης, τα ενδύματα, συνήθειες: θέατρο (σ. 46 εξ.): ειδήσεις από το αρχείο Κόλλα, το ελληνικό θέατρο (για παράσταση της «Πολυξένης» στο Μεσολόγγι), το θέατρο στον Τύπο (σ. 49 εξ., απόσπασμα μετάφρασης της «Αντιγόνης» με κριτικές σημειώσεις του συντάκτη, που αποδεικνύει το επίπεδο της θεατρικής του παιδείας και τον ορίζοντα των ενδιαφερόντων

των αναγνωστών του), το θέατρο στη γλώσσα του Τύπου (σσ. 57 εξ., τυποποιημένοι θεατρικοί όροι, που έχουν θέση παρομοιακού λόγου, αναφορές σε τίτλους θεατρικών έργων, φράσεις, αποσπάσματα, θεατρικά πρόσωπα, η επικαιρότητα δραματοποιημένη), το θέατρο στην εκπαίδευση (σ. 60), θεατρικές εκδόσεις, πανηγύρια-επέτειοι (σσ. 61 εξ.). Κεφ. Δ' «Η δεκαετία: 1850-1860» (σσ. 63 εξ.): πολιτικές αλλαγές στη ζωή της πόλης (πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις, ο πολιτιστικός βίος: ο Φλωμπέρ για την πόλη, δυτικοποίηση, ένδυση, ιδιωτικοί χοροί, καρνάβάλ και μεταμφιέσεις), το θέατρο γενικά (σσ. 69 εξ.), το λυρικό θέατρο (σσ. 71 εξ.): το κοινό του λυρικού θεάτρου (ανώτερα στρώματα, Επτανήσιοι), το θέατρο σηματοδοτεί αλλαγές στη ζωή της πόλης: το ελληνικό θέατρο (σ. 75), θεατρικές εκδόσεις, θεατρικά κείμενα σε ιδιωτικά αρχεία (σσ. 76 εξ. στο αρχείο Κόλλα «Το συγκεχυμένον ζεύγος», φάρσα, καθώς και μετάφραση του «Κατά φαντασίαν ασθενούς» του Μολιέρου), το πανόραμα (σ. 78), οι ταχυδακτυλουργίες (σσ. 78 εξ.).

Παρόμοια είναι η διάρθρωση της παρουσίας του υλικού και στις επόμενες, πιο μεστές δεκαετίες: Κεφ. Ε' «Η δεκαετία 1860-1870» (σσ. 81 εξ.): η κοινωνία (σσ. 81 εξ.): ο Τύπος, η όψη της πόλης, η ένδυση, χοροί και διασκεδάσεις, το θέατρο (σσ. 84 εξ.): λυρικό θέατρο (σσ. 84 εξ.), το ελληνικό θέατρο (σσ. 85 εξ., παραστάσεις για το Αρχάδι), θεατρικές εκδόσεις (σσ. 90 εξ., μεταξύ άλλων «Θυσία του Αβραάμ», δράμα ιερών συλλεχθέν εκ της παλαιάς Αγίας Γραφής), ο θεατρικός χώρος (σ. 91).

Η «περίοδος Β': η ακμή (1870-1904)» ξεκινάει με μια ευρύτερη Εισαγωγή (σσ. 95 εξ.): «Το Εμπορείον των Μωρέως», η πολιτισμική εικόνα της πόλης (ο «Απόλλων», καφέ σαντάν) και συνεχίζει με την υποδιαίρεση σε δεκαετίες: Κεφ. Α' «Η ακμή. Η επιδοφόρα δεκαετία 1870-1880» (σσ. 99 εξ.): το Θέατρο «Απόλλων»: μια αστική προτεραιότητα (σσ. 99 εξ.: υποκεφ.: οι οικονομικοί πόροι, οι έμποροι-μέτοχοι, το όνομα, η χωρογραφία, ο χρόνος, «Κατά το σχέδιο του κ. Τούλλερ»: Η αισθητική: αρχιτεκτονική και διακόσμηση, τα υλικά της κατασκευής, ειδικοί χώροι: σπηνη/παρασηνία, κοινό, ο θεσμός, κανονισμός λειτουργίας, ο βίος του «Απόλλωνα», «Αι επί του θεάτρου επιτροπείαι», δημοτικές επιτροπές, η «εργολαβία» [impresari], Τύπος: ένας αφευδής καθρέφτης της λυρικής δραστηριότητας του «Απόλλωνα»). Η παρουσίαση της ίδρυσης και των λειτουργικών δομών του «Απόλλωνα» είναι συστηματική, μεστή και αποδεικνύει τις συνθετικές ικανότητες της υποψήφιας. Μετά τη συστηματική παρουσίαση του θεσμού ακολουθεί η «ιστορία» του Απόλλωνα. «Ο Λυρικός» «Απόλλων» κατά τα έτη 1872-1880 (σσ. 122 εξ.): εναρκήρια περίοδος: Χειμώνας 1872-73 (σσ. 122 εξ., Το θέατρο χώρος ελευθερίας και καλλιτεχνικών ελπίδων, θέατρο και εξουσία, «Ιδίως έχουμε θέατρον...», 1873-1874 (σσ. 125 εξ., η «σκανδαλώδης αποτυχία», «Η Λουκρητία Βοργία»: ένα θύμα των εκλογών, «Μια κωμωδία εκ του αληθούς», «Αναίδης, Βακχικός χορός» στο θέατρο, «Καννιβαλικόν θέατρον», Η «επιζήλιος διασκεδασίς» μεταβάλλεται εις «καταγώνιον ασχημοσύνης», Μια «εικονική» ερμηνεία), 1874-1875 (σσ. 131 εξ., «Ο χορός των μετμηφινομένων μετά πιπτόνων χαλκίνων νομισμάτων», «Ήδωμεν [sic] εν τη πραγματικότητι την παρωδίαν της Τραβιάτας», «Τις πταίει;»), Ο επιτυχής «Λυρικός χειμώνας» του 1875-1876 (σσ. 135 εξ., «Προς ανόρθωσιν της φήμης του ημετέρου θεάτρου»: Πρόταση «περί μετοχικής εργολαβίας», «Ένας επιτυχής, διτλός, μελοδραματικός θίασος», η γλώσσα της κριτικής), 1876-77 (σσ. 139 εξ., «Ειδικός περί την σπηνογραφίαν», «Λυρικά εσπερίδες», Το λυρικό εαρινό θέατρο, «Ο Βέρδης», 1877-78 (σσ. 141 εξ., προσδοκίες και φωτογραφίες, «Αποδοκιμασθέντα πρόσωπα, φαύλη διαχείριση, δαιδάλεια εργολαβία», το Έθνος, η Οικονομία και το Θέατρο), 1878-79 (σσ. 147 εξ., Ο «ενδοξότερος» λυρικός χειμώνας του «Απόλλωνα») 1879-80/1880-81 (σσ. 148 εξ. («Βαλκανικές ανακατατάξεις και σταφιδική κρίση συντελούν στην αμουςία»), απολογισμός της δεκαετίας (σσ. 149 εξ., Τα οικονομικά μεγέθη των λυρικών περιόδων της δεκαετίας, ο «Φύλος του

Λαού», σταθερός αντίπαλος του μελοδράματος). Ακολουθεί το απόσπασμα για το Ελληνικό Θέατρο: «Η αναγεννωμένη ελληνική σκηνή» στην Πάτρα 1872-1880 (σ. 152 εξ.): «Αιρετώτερον το ελληνικόν του Ιταλικού θεάτρου», 1874: Ελληνικός θίασος στη σκηνή του «Απόλλωνα» (σ. 155 εξ. με ουσιαστικές παρατηρήσεις για την υποκριτική και το ρεπερτόριο), 1875: Ο «Μένανδρος» των Σούτσα-Ταβουλάρη στον «Απόλλωνα» (σ. 158 εξ.), 1876: Αλεξιάδης ή Αρνωτιάκης προσεχώς (σ. 161 εξ.), Οκτ.1876-Ιαν.1877: Οι Αλεξιάδης-Ταβουλάρης στον «Απόλλωνα» (σ. 162 εξ.), «Περί των ηθοποιών εν γένει» (σ. 165 εξ., σημαντικό άρθρο του «Φορολογουμένου» για την υποκριτική), «Περί των διδασκομένων Δραμάτων» (συνέχεια του άρθρου, προτίμηση του ελληνικού ρεπερτορίου). Ακολουθεί το απόσπασμα για Ερασιτεχνικό και Σχολικό θέατρο (σ. 169 εξ.), θεατρικές εκδόσεις (σ. 172 εξ.) με ανάλυση του «Ι.Μιλτων» του Α.Ρηγόπουλου (σ. 174 εξ.) («Ο κουρεύς των Πατρών», σ.189, υποθέσεις μελοδραμάτων στον «Φορολογούμενον», σ. 190 εξ.): καφέ σαντάν («ωδικά καφεναία») (σ. 191 εξ.), τα λαϊκά θεάματα: ακροβάτες, υποδορμία, ταχυδακτυλουργοί, πανοράματα, θηρία και θηριοδασμαστές, νευρόσπαστα (σ. 199 εξ.), Ανθεσθρία - πανηγύρια, εορτές σωματείων - εκλογικά επινίκια - παρωδίες (σ. 206 εξ.), Το θέατρο στην γλώσσα του Τύπου (σ. 215 εξ.), «Αι απόκρεω» (σ. 221 εξ.).

Εκτενές είναι και το κεφ. Β', «Η δεκαετία 1880-1890» (σ. 225 εξ.): Το πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό τοπίο των Πατρών (σ. 225 εξ.), Η γενική πολιτισμική όψη της Πάτρας τη δεκαετία 1880-1890 (σ. 230 εξ.). Κεντρικό είναι το κεφάλαιο: «Το θέατρο στην Πάτρα από το 1880 έως το 1890» (σ. 232 εξ., Μια θεατρική αποτίμηση στο τέλος της δεκαετίας, «Πατρινή φιλομουσία», Γενική θεατρική όψη και κίνηση στην Πάτρα 1880-1890) αρχίζει με το λυρικό θέατρο (1880-1890): 1880-81 (σ. 236 εξ.), 1881-82 (σ. 237 εξ.), 1882-83 (σ. 239 εξ., αναλύει και το λιμπρέτο της «Δέσπωσ Ηρωίδος του Σουλίου»· «η χρεωκοπία αποτελεί πάντοτε τον επιλογον...»), 1883-84 (σ. 246 εξ.), 1884-85 (σ. 249 εξ., ανάλυση της κρίσης του μελοδράματος στο άρθρο «Μελόδραμα ούτε δυνάμεθα ούτε πρέπει να έχουμε», η όπερα γίνεται θέμα του ταξικού αγώνα), 1885-86 (σ. 255 εξ.), 1886-87 (σ. 256 εξ.), 1887-88 (σ. 262 εξ., «Φορογολούμενος» υποστηρίζει το «εθνικόν μελόδραμα», «Flora Mirabilis» του Σαμάρα), 1888-89 (σ. 266), 1889-90 (σ. 266 εξ.). Οι λεπτομερείς αναφορές της υποψήφιας στο ιταλικό και ελληνικό μελόδραμα συμπληρώνουν τους σχετικούς πίνακες του ρεπερτορίου του Μπακουνάκη, *Τα παιδιά της Νόρμα*, ό.π. Ακολουθεί το κεφ. «Το ελληνικό θέατρο 1880-1890» (σ. 272 εξ.) με χρονολογική ανάλυση: 1880 «προσφιλής Δ. Ταβουλάρης και ο επιτυχής “Μένανδρος”» (σ. 273 εξ.), 1881 (σ. 275 εξ.), 1882 «Ο “Ευριπίδης” με Μολιέρο και Σαίξπηρ» (σ. 275 εξ.), 1883 «Κοινόν αθρόον εις τον Δραματικόν θίασον του Δ. Αλεξιάδη» (σ. 278 εξ.), 1884 (σ. 279 εξ.), 1885 «Ο “Θέσις” του Β. Ανδρονόπουλου» (σ. 281), 1886 (σ. 282 εξ.), 1887 (σ. 284 εξ.), 1888 (σ. 285 εξ.), 1889 (σ. 286 εξ.), 1890 (σ. 288 εξ.). Μετά το κεφ. για το ερασιτεχνικό θέατρο και το θέατρο στο σχολείο (σ. 291 εξ.) ακολουθούν οι θεατρικές εκδόσεις 1881-1890 (σ. 295 εξ.), τα «καφεία ωδικά» (σ. 297 εξ.) με λεπτομερειακές αναφορές κατά έτος, τα λαϊκά θεάματα (σ. 308 εξ.): υπεράνθρωποι (Κουτάλιανός) - αεροναύτες - νευρόσπαστα (ο Thomas Holden και οι Ιταλοί αδελφοί Πράντι) - Ιπποδρόμια - Θηρία και θηριοδασμαστές - Ταχυδακτυλουργοί, Μίμοι και Νάνοι - Πανόραμα. Ολόκληρο κεφάλαιο αφιερώνεται στον Καραγκιόζη (σ. 314 εξ.), ο οποίος όμως μόλις την επόμενη δεκαετία θα γίνει σημαντικός για την Πάτρα. Συνεχίζει με «το θέατρο στην γλώσσα του Τύπου» (σ. 315 εξ.), Απόκρεω - Εορτές - Υποδοχές (σ. 318 εξ.), καθώς και μια σύνοψη της δεκαετίας (σ. 321 εξ.).

Το κεφάλαιο για τη δεκαετία 1890-1900 (σ. 323 εξ.) εμφανίζει ήδη τη φθίνουσα πορεία των θεατρικών πραγμάτων. Ξεκινάει με «τα κορυφαία τοπικά γεγονότα» (σ. 324 εξ., η στα-

φιδιική κρίση, σοσιαλιστές και αναρχικοί, μια πολιτική δολοφονία), ο Τύπος (σσ. 327 εξ.), Κοινωνία και πολιτισμός (σσ. 328 εξ.), Οι τέχνες (σσ. 330 εξ., φιλαρμονική κτλ.). Το κεντρικό κεφάλαιο «Το θέατρο στην Πάτρα την δεκαετία 1890-1900» (σσ. 332 εξ.) ξεκινάει με «Τα θεατρικά είδη», «Το θεατρικό κοινό και οι νέες προτιμήσεις του» (Οι θεατρικοί χώροι). Η ανάλυση αρχίζει με «το λυρικό θέατρο» (σσ. 335 εξ.): Η παρακμή του «Απόλλωνα» και οι διάφορες σαιζόν (υπάρχουν πλέον διακοπές της δραστηριότητας της ιταλικής όπερας)· χαρακτηριστική είναι η εισβολή της οπερέτας, ανοίγει το θέατρο «Παράδεισος». Στη συνέχεια αναλύεται το «Ελληνικό θέατρο 1891-1900» (σσ. 349 εξ.), στο θέατρο σκιών αφιερώνεται ειδικό κεφάλαιο: «Ο θρίαμβος του Καραγκιόζη στην Πάτρα. Ο Μίμαρος» (σσ. 360 εξ., οι παραστάσεις του Καραγκιόζη στην Πάτρα 1895-1900, ο Κ. στις παροιματικές εκφράσεις του τοπικού Τύπου), όπως και «Το ερασιτεχνικό θέατρο» (σσ. 366 εξ.), τα «Λαϊκά θεάματα» (σσ. 367 εξ.), ο κινηματογράφος (σσ. 371 εξ.), τα ωδικά καφενεία (σσ. 373 εξ.), θεατρικές εκδόσεις (σσ. 376 εξ.), το θέατρο στη γλώσσα του Τύπου (σσ. 378 εξ.), απόκρημο (σσ. 381 εξ.). Ακολουθεί ένα σύντομο επιλογικό κεφάλαιο «Προς μια άλλη εποχή: 1900-1904» (σσ. 382 εξ.), που περιγράφει πλέον την παρακμή· αυτό φαίνεται από τα συρρικνωμένα κεφάλαια «Συνοπτικά η θεατρική κίνηση στην πόλη από το 1900 μέχρι το 1904» (σσ. 383 εξ.). Η εργασία τελειώνει με την επίσκεψη του Χρηστομάνου και της Κυβέλης του Νοέμβριου του 1904 στην Πάτρα· το πικάντικο βουλευτάτο τους δεν είχε καλή απήχηση· η επανάληψη της παράστασης απαγορεύεται από το δήμαρχο. «Θεωρούμε αυτό το γεγονός ως συμβολικό όριο του τέλους της εξεταζομένης εποχής για τον εξής λόγο: Η πόλη φαίνεται ότι δυσκολεύεται να παρακολουθήσει την ανανέωση που επιφέρουν οι ρηξικέλευθες προτάσεις και προσπάθειες του Κ. Χρηστομάνου στο ελληνικό θέατρο. Η Πάτρα διά του διανοουμένου Εμμ. Χαϊρέτη δεν αντανακλάει την όντως εθνική προσπάθεια της “Νέα Σκηνής”».

Η μονογραφία κλείνει με εικονογραφικό υλικό (πίν.1-16) και με σύντομο επίλογο: «Όταν πριν από χρόνια ξεκίνησε η παρούσα εργασία, δεν ήταν δυνατόν να διανοηθώ ποιος ανεκτίμητος θησαυρός κρυβόταν σε όλα εκείνα τα σχεδόν χωρίς συντήρηση έντυπα, τον Τύπο της εποχής της πόλης μου, τα οποία η αγάπη και ο σεβασμός ορισμένων, ολίγων ανθρώπων έχει διασώσει. Δεν ήταν επίσης δυνατόν να γνωρίζω την δύναμη του ιστορικού ίχνους που αποτυπώνεται σε ονοματοθεσίες ακάθαρτων σύγχρονων οδών και πλατειών είτε σε “ωραία ερείπια” - κούφια της σύγχρονης πόλης - είτε σε μνήμες που τις συγκρατούν μόνο κίτρινα χιόνια χειρόγραφα και τυπωμένες σελίδες γεμάτες τεχνικές ατέλειες. Μέσα από την πολύχρονη διαδικασία αυτής της προσπάθειας αισθάνομαι εταίρος του Μύθου της πόλης που γεννήθηκαν...» (σ. 385). Ακολουθούν ακόμα οι σημειώσεις (σσ. 387 εξ.), οι αναφερόμενοι (σσ. 503 εξ.), μια σύντομη βιβλιογραφία (σσ. 533 εξ.), που απαριθμεί τις εφημερίδες, περιοδικά, κανονισμούς και λογοδοσίες, τα αρχεία (αρχείο Κόλλα, Δημοτική Βιβλιοθήκη Πατρών: φάκελος μετόχων και μετοχών του «Απόλλωνα», φάκελος σχεδίων και μελετών Ερνέστου Τσιλερ, Αρχείο Δρακοπούλου-Καλαμογάρτη), καθώς και τα βιβλία. Για τελικά συμπεράσματα ο αναγνώστης παραπέμπεται στα συμπεράσματα των δύο κεντρικών κεφαλαίων, καθώς και στα συμπεράσματα που ακολουθούν κάθε δεκαετία κατά την παράθεση του υλικού. Οι αναφερόμενοι πίνακες αντικαθιστούν εν μέρει ευρετήρια προσώπων και ονομάτων, τίτλων και έργων, θιάσων κτλ.

Πρόκειται για αξιόλογη και πρωτοποριακή εργασία σε πρωτογενές ερευνητικό υλικό με αξιοσημείωτα αποτελέσματα, που κλείνει ένα σημαντικό κενό της χαρτογράφησης του ελληνικού θεάτρου στην επαρχία και αποτελεί, ανάλογα προς τη σημασία των Πατρών κατά το 19^ο αιώνα, ένα σημαντικό κεφάλαιο της ιστορίας του νεοελληνικού θεάτρου κατά τη χρονική αυτή περίοδο. Επίσης δια φωτίζει τους μηχανισμούς της λειτουργίας της ιταλικής όπερας και τη συμβολική της αξία για το δυτικό προσανατολισμό της μεγαλοαστικής τάξης, σε αντιδιαστο-

λή προς το ελληνικό θέατρο, ερασιτεχνικό και επαγγελματικό, που υποστηριζόταν από την инτελιγκέντσια της εποχής. Η Πάτρα είναι σημαντικός σταθμός των περιοδεούντων ελληνικών θιάσων. Ιδιαίτερη αξία αποκτά η εργασία και για τη συστηματική παρακολούθηση των λαϊκών θεαμάτων, που αποτελούσαν μέρος του ρεπερτορίου και των πιο «σοβαρών» θεάτρων, καθώς και των θεατροειδών εκδηλώσεων, όπως το καρναβάλι κτλ. Ειδικό κεφάλαιο αφιερώνεται στην Πάτρα και για την εξέλιξη του Καραγκιόζη με τη μεταρρύθμιση του Μίμαρου.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

Εταιρεία Αρχιπέλαγος (εκδ.), *Το Αιγαίο στο θέατρο. Μορφές – ιδέες – εποχές*, Κέντρο Μελέτης και Έρευνας του Ελληνικού Θεάτρου – Θεατρικό Μουσείο, εκδόσεις Ερρίνη, Αθήνα 2001, σελ. 103, 17 εικ.

Πρόκειται για ένα μικρό τομίδιο, που συγκεντρώνει τα κείμενα εισηγήσεων μιας ημερίδας, που έγινε το Σεπτ. του 1999 στη Μυτιλήνη, οργανωμένη από το Θεατρικό Μουσείο και το τοπικό θεατρικό σύλλογο «Το Μπουρίνι». Οι μικρές εισηγήσεις είναι οι εξής: Νίκου Σηφουνάκη, «Το Αιγαίο: θεατρική υποδομή – παρόν και μέλλον» (σ. 13 εξ.), Ιόν Κοζάρ (διευθυντή του ρουμανικού κρατικού θεάτρου), «Η επικαιρότητα του “Φιλοκτήτη”». Μια τραγωδία σ’ ένα νησί του Αιγαίου» (σ. 23 εξ.), Β.Πούχνερ, «Η νησιωτική Ελλάδα στην ιστορία του νεοελληνικού θεάτρου» (σ. 29 εξ.), Κ. Γεωργουσόπουλου, «Το ακοινονησιο θέατρο» (σ. 39 εξ.) για το Δημ. Βερναρδάκη, Πλ. Μαυρομούστακου, «Ζητήματα της Ιστορίας του θεάτρου στο Αιγαίο (19^{ος}- 20^{ος} αιώνας)» (σ. 45 εξ.), Susana Lugo Miron, «Αργύριος Καράβας: ένας άγνωστος δραματογράφος του περασμένου αιώνα στη Χίο» (σ. 61-80), Κ. Ασημακόπουλου, «Ο θεατρικός Γιώργος Θεοδοκάς» (σ. 81 εξ.), Κ. Μητσάκη, «Το θέατρο του Παντελή Πρεβελάκη» (σ. 93 εξ.). Το πιο ενδιαφέρον και ουσιαστικό, ακόμα και το εκτενέστερο και καλά τεκμηριωμένο άρθρο είναι της Ισπανίδας νεοελληνίστριας Susana Lugo Miron, η οποία εκπνέει διδακτορική διατριβή για τον άγνωστο Χίο λόγιο Αργύριο Καράβα, που δίδασκε ελληνική γραμματική στο Γυμνάσιο της Χίου από το 1847 ως το 1871 και είναι συγγραφέας μιας γραμματικής: «Εγχειρίδιο της νεοελληνικής γλώσσας» (Σμύρνη 1857), ίσως και μιας χειρόγραφης σάτιρας (1862). Το 1833 εξέδωσε στη Σμύρνη (στην Ελληνική Εμπορική Τυπογραφία) ένα «Δοκίμιον της Στιχουργίας, ήτοι ποιήμα διηρημένον εις τρία μέρη», όπου το πρώτο μέρος αποτελείται από ένα τετράπρακτο δράμα «Θάνατος του Έκτορος». Αυτό διέφυγε την προσοχή της βιβλιογράφου του νεοελληνικού θεάτρου κ. Γεωργίας Λαδογιάννη, ενώ αναφέρει ο Ν. Βέης, «Δύο διαλογικά ποιήματα σχετικά προς την Χίο (μετά προεισαγωγικών σημειωμάτων περί της νήσου εν τη Γερμανική λογοτεχνία του ΙΘ’ αιώνος)», *Ελληνικά* 9 (1936), σ. 274 σημ.1. Από τα ακόλουθα 10 άσματα πολιτικά το πρώτο είναι διαλογικό: πρόκειται για διάλογο ανάμεσα στη Χίο και τον Ξένο κατά το πρότυπο του «Ελλάς» του Γεωργίου Λασσάνη (Οδησός 1819, εκτύπωση Μόσχα 1820). Δύο χρόνια αργότερα εκδίδει στη Σμύρνη ένα Ψαλτήρι (1835), ενώ το τρίτο βιβλίο του, Σμύρνη 1849, είναι έργο θεατρικό: «Η εκδίχσις του Αχιλλέως». Η έκδοσή αυτή ακόμα δεν έχει εντοπισθεί, αλλά την αναφέρει ο Α.Βέης στη «Μικρά συμβολή εις την λογοτεχνικήν βιβλιογραφίαν της Σμύρνης κατά τον ΙΘ’ αιώνα», *Μικρασιατικά Χρονικά* 2 (1939), σ.